

(PLECS)

D'HISTÒRIA LOCAL

146

Directors: Ramon Arnabat (URV),
Josep Santesmas (CCEPC)
Compaginació: Natàlia Báscones
Disseny: Canseixanta
Tria de novetats: Pineda Vaquer (IRMU)
Dipòsit legal: B. 47.520-76
ISSN 1130-5150

CONTINGUTS

EDITORIAL: El món de les catedrals...	1
TEMES 1: A la recerca del temple ...	2
TEMES 2: Patrimoni cultural ...	5
TEMES 3: La catedral ...	8
PATRIMONI: La catedral ...	11
RESSENYES	12
TRIA DE NOVETATS	14
NOTICIARI	16

MARIA VICTÒRIA ALMUNI BALADA. Presidenta del Centre d'Estudis Senients

EL MÓN DE LES CATEDRALS AVUI: UNA PERSPECTIVA INTERDISCIPLINÀRIA

Un dels objectius de parlar d'arquitectura monumental –i més encara de catedrals– en aquesta publicació és fomentar el debat constructiu al voltant de les fronteres entre aquells elements del patrimoni que es consideren locals i aquells que

hom inclou dins del cercle restringit del patrimoni nacional o, si anem més enllà, universal. Aquesta és la reflexió que ens fem cada dia les persones que ens dediquem a treballar amb el patrimoni proper. Sovint acabem veient desdibuixades les fronteres entre categories, definides i caracteritzades per estaments més o menys autoritzats. La catedral ha estat un element emblemàtic de l'arquitectura urbana ja des de l'edat mitjana. L'edifici del temple n'és l'element més evident. El concepte, però, inclou tot un complex univers de voluntats, d'elements i d'objectes que ha ajudat a configurar la manera

de viure i de pensar el patrimoni de la ciutat i del territori que l'envolta. En aquest sentit és patrimoni local i territorial.

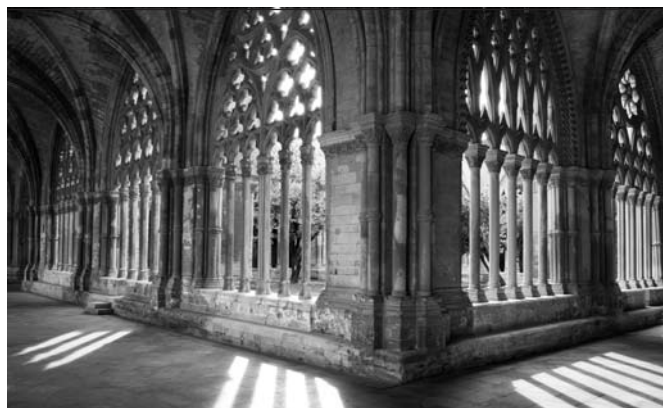
Un segon objectiu és parlar sobre com cal abordar l'estudi i el paper actual de la catedral. Es a dir, del conjunt catedralici. Si la nostra mirada és parcial i ens fixem en un sol aspecte, desestimem elements imprescindibles per poder arribar a una comprensió completa. D'ací surt la necessitat de treballar en equips interdisciplinaris que permetran treure conclusions globals i consensuades. És necessari el treball individual de l'especialista, per descomptat. Cal també, però, passar moltes hores reflexionant en veu alta, confrontant punts de vista i

aprenent d'altres disciplines diferents a la pròpia. En preguntar-nos tots plegats què volem, on volem arribar amb l'estudi, amb les intervencions i amb els usos, ens obligarem a obrir la mirada i observar la catedral com un univers on tots els elements es troben entrellaçats. Cal utilitzar les possibilitats de les TIC, valorar cada element en la justa mesura, fer pedagogia de la importància d'aquests conjunts, emprant els recursos necessaris quan cal conservar o intervenir, consensuar els usos.

En la línia d'aquest editorial, us mostrem tres articles que aborden la catedral des de tres punts de vista ben diferents: el de l'historiador i custodi del conjunt, representat per mossèn Josep Alanyà i Roig; el de l'arquitecte de Pla Director que estudia i intervé, de la mà de Josep Lluís i Guinovart, i el dels arqueòlegs que cerquen arrels antigues i explicacions que només ens pot aportar allò que no es veu, en aquest cas representats per l'equip que formen Josep Maria Macias Solé, Andreu Muñoz Melgar i Imma Teixell Navarro.

Finalment, en l'apartat de patrimoni l'arquitecta Mercè Zazurca Codolà aporta diferents imatges sobre una de les darreres intervencions portades a terme a la catedral de Barcelona, que recorden que l'element canvia amb el temps. Es tracta, tot plegat, de reflexions sobre un patrimoni que els darrers anys s'ha valoritzat i renovat en tots els sentits, però al voltant del qual cal continuar treballant. ■

El Consorci del Turó de la Seu Vella és un exemple de gestió integrada del patrimoni monumental, del qual la catedral n'és un element protagonista. Font: Antoni Benavente, CTSVL



Finalment, en l'apartat de patrimoni l'arquitecta Mercè Zazurca Codolà aporta diferents imatges sobre una de les darreres intervencions portades a terme a la catedral de Barcelona, que recorden que l'element canvia amb el temps. Es tracta, tot plegat, de reflexions sobre un patrimoni que els darrers anys s'ha valoritzat i renovat en tots els sentits, però al voltant del qual cal continuar treballant. ■

temes-1)

JOSEP MARIA MACIAS SOLÉ. Institut Català d'Arqueologia Clàssica; **ANDREU MUÑOZ MELGAR.** Museu Bíblic Tarraconense; **IMMA TEIXELL NAVARRO.** Ajuntament de Tarragona

A LA RECERCA DEL TEMPLE D'AUGUST: LES INTERVENCIIONS ARQUEOLÒGIQUES A LA CATEDRAL DE TARRAGONA

*Et Scipio raptim ad famam nouorum hostium agmine
acto, cum in paucos praefectos nauium animaduertisset,
praesidio Tarracone modico relicto Emporias cum classe
rediit [...]*

Titus Livius, *Ab urbe condita*, XXI, 64

Amb aquestes paraules, l'historiador Tit Livi, en la seva obra *Ab urbe condita*, deixa constància històrica de l'arribada de l'exèrcit romà a Tarraco. Així l'actual espai de la catedral, la plataforma més elevada del tossal tarragoní (fins als vuitanta metres d'altura sobre el nivell del mar), serví, a partir de l'any 218 aC, per instal·lar el *praesidium* del cònsol Escipió. Aquesta fortificació serví com a quarter d'hivern per dur a terme les ofensives contra l'exèrcit cartaginès. Un cop Roma consolidà la seva posició en aquestes terres i expandí el seu domini per la península Ibèrica, Tarraco es va anar consolidant com una de les grans *urbs* occidentals de la Mediterrània. La ciutat es convertí en residència de l'emperador Octavi August (26-25 aC), fet que influí en els canvis que experimentà i en la devoció dels habitants vers l'emperador. A partir d'aquest moment Tarraco es convertí en ca-

pital del seu *conventus* jurídic i de la nova província d'Hispania Citerior, de rang imperial i amb l'extensió més vasta de tot l'Imperi romà.

L'any 15 dC, després de la mort d'August, una ambaixada sol·licità a l'emperador Tiberi permís per bastir un temple en honor de l'emperador mort i divinitzat (cf. Tàcit, *Annals*, 1, 78). Concedit el permís, la seca de Tarragona emeté monedes que representaven el temple amb vuit columnes de façana i amb la imatge del diví August sedent, un model escultòric inspirat en les representacions del déu Júpiter. El nou temple focalitzà el culte imperial de la província i Tarraco es convertí en un exemple per a altres províncies romanes. Entre els anys 122 i 123 dC, el Temple d'August fou restaurat per l'emperador Adrià, el qual va assumir les despeses de les obres (cf. *Scriptores Historiae Augustae, De Vita Hadriani*, 3-4).

Les fonts historiogràfiques no donen referències de la seva ubicació i la recerca ha intentat, durant segles, donar respostes per determinar-ne la posició topogràfica. En aquest sentit la hipòtesi més suggeridora i versemblant ha vingut donada, des de sempre, per una ubicació a l'àrea de l'actual catedral medieval.

L'any 2007 es considerà necessari escometre una prospecció geofísica per tal d'obtenir un registre de la naturalesa arqueològica i geològica del subsòl de la catedral. Un acord entre l'Arquebisbat de Tarragona, l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica i la Facultat de Geologia de la Universitat de Barcelona permeté aplicar tècniques de tomografia de resistivitat elèctrica, cartografia de conductivitat i radar de subsòl. Els resultats documentaren una gran anomalia geofísica rectangular que s'estenia per l'àrea de la nau central de l'edifici medieval i per part de les dues naus laterals, a una profunditat d'uns 115 centímetres del paviment actual. L'àrea del rectangle ocupava des de la segona navada fins, pràcticament, el presbiteri actual. Aquestes evidències conduïren a interpretar que podia tractar-se de l'estructura de fonamentació del temple d'August.

L'única forma de verificar aquesta teoria era planificar una sèrie d'excavacions arqueològiques que permetessin obte-

Maqueta idealitzada del temple de culte imperial de Tarraco.

Fotografia: Museu d'Història de Tarragona.



nir un registre estratigràfic i confirmar si s'havia trobat l'anelat temple, i alhora comprendre la seqüència històrica de l'espai. Un nou acord entre el Capítol de la Catedral, l'Ajuntament de la ciutat i l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica permeté afrontar dues campanyes arqueològiques als estius dels anys 2010 i 2011. També es va endegar un ampli projecte de socialització de l'arqueologia, concretat en la realització de jornades de portes obertes, visites guiades per tot el subsòl arqueològic de la catedral, nombroses conferències divulgatives, una exposició temporal i la creació d'un bloc, encara en actiu, on s'han descrit els treballs arqueològics i s'actualitza el projecte de recerca (<http://blogs.sapiens.cat/recercatempleaugust>). Tota la documentació i literatura que ha generat aquest projecte encara està disponible en aquest portal específic.

Els arqueòlegs constataren únicament la llosa de fonamentació del temple, a l'eix axial de la gran plaça romana, i també en l'eix de simetria de la catedral medieval. Aquesta llosa és una gran plataforma de pedres lligades amb morter de calç, que aproximadament mesura uns 27 metres d'amplada per un màxim de 47 metres de longitud, i amb un gruix de 2,30 metres. El basament situa la façana del temple a partir de la meitat de la segona navada de la catedral, mentre que el final de l'edifici es troba prop dels pilars septentrionals que suporten el cimbori de la catedral medieval, on hi ha l'actual taula d'altar. Això ens ha mostrat com la construcció de la catedral havia tingut en compte els fonaments d'un gran edifici aixecat més d'un mil·lenni abans.

Cal entendre el temple com la part principal d'una plaça porticada de gairebé dues hectàrees de superfície que constituïa un veritable santuari urbà de culte a l'emperador i que seguia els cànons de l'arquitectura imperial. Així, la planta de la plaça recorda el model del Forum Pacis de Roma, promogut per l'emperador Vespasià, i la decoració dels pòrtics de la plaça deriva de la iconografia de Forum Augustum de Roma. No només això, sinó que la plaça sacra presideix un ampli projecte urbanístic integrat pel fòrum provincial i el circ, fins assolir, entre tots tres recintes, unes dotze hectàrees de superfície. És la interpretació local del model de la casa-santuari d'August a Roma –compost pel temple d'Apol·lo Palatí, l'àrea Apollinis i el circ Màxim– i és una obra de tal magnitud que, tota sola, és més extensa que les ciutats romanes de Barcino, Baetulo o Valentia.

Així, l'emplaçament de la troballa, a l'àrea més elevada i prestigiosa del tossal tarragoní, més l'anàlisi urbanística i arquitectònica, permeten identificar aquest simple basament amb el temple de culte imperial de la *prouincia His-*

pania Citerior, amb tota probabilitat l'erigit a l'emperador August, el mateix que esmenta l'historiador Tàcit. Altres indicis reforcen la presència del temple de culte imperial sota

Vista del sondeig a la nau central de la catedral l'any 2010.
Fotografia de Quim Vendrell.



la catedral. L'excavació arqueològica ha permès la recuperació de fragments de decoració escultòrica en marbre del Proconès, procedent de Turquia i considerat un material emprat a partir del segle II. Aquestes evidències, i d'altres d'antigues, es consideren els testimonis de la restauració del Temple d'August per part de l'emperador Adrià. A més, nombroses inscripcions dedicades al cos del *flaminatum* provincial (sacerdots del culte imperial), s'han trobat, secularment, a l'àrea de la catedral i a les seves proximitats. Els *flamines* perpetuaven la seva memòria a través d'aquests elements epigràfics i, consegüentment, s'exigeix un espai de grans dimensions per encabir tantes mostres.

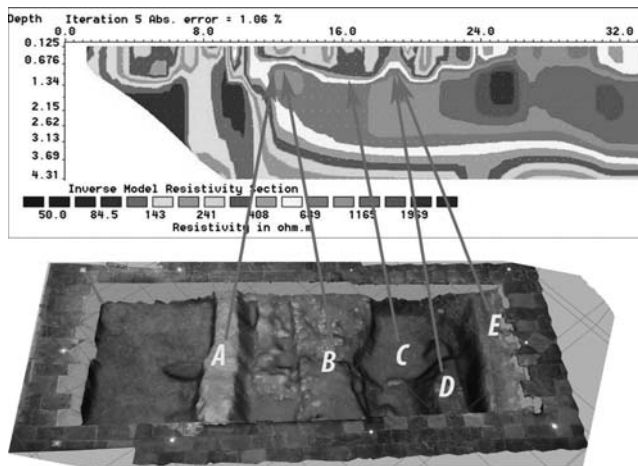
Quina seria la imatge del gran recinte de culte imperial que tindrien els contemporanis? Només disposem de les representacions monetàries i dels estudis actuals que, a partir dels elements arquitectònics, elaboren models en tres dimensions. Aquest magne edifici tindria una alçada superior als 20 metres i coronaria l'acròpoli tarraconense erigint-se com un símbol visible des de mar i des del *territorium*, tot definint l'*sky-line* de la ciutat, com avui encara fa la seu metropolitana.

A finals del segle I dC l'entorn del temple es va monumentalitzar amb una gran plaça enllosada i envoltada per pòrtics, d'uns 11 metres d'ample i 10 d'alçada. Tot l'exterior del santuari estava fet o revestit de marbre procedent de

temes-1)

Luni-Carrara. Dins dels pòrtics s'obrien un mínim de quatre exedres d'ús incert i l'extrem nord estava encapçalat per un gran recinte àulic d'uns 30 metres d'amplada i fondària que sobresortia cap a l'exterior. La recerca actual identifica aquest espai com la cúria provincial o la sala de reunions dels representants dels *conventus* (nom de les set demarcacions territorials en què es dividia la *prouincia*). La sala podria estar inspirada en el model del Forum Pacis i esdevindria una gran aula cultural presidida per la gran estàtua de l'emperador, situada al final de l'eix dels grans recintes del fòrum provincial. D'aquesta manera, els cerimonials inaugurats a partir del culte a August s'enriquieren i projectaren amb la divinització dels successius emperadors.

Secció tomogràfica i tridimensional de la intervenció de l'any 2010 a la nau central de la catedral: murs medievals anteriors a la pavimentació de la catedral (A i E); basament de l'escalinata del temple (B); gran llosa de fonamentació del temple (C); estructura murària d'època visigoda (D).



Aquest conjunt arquitectònic fou transformat a partir d'inicis del segle V dC., d'acord amb els nous fets històrics que marcaren la crisi econòmica del l'Imperi i amb l'adopció i oficialització del cristianisme. Un cop el cristianisme esdevingué religió oficial (l'any 380) moltes ciutats, amb ritmes desiguals arreu de la geografia imperial, acabaren destruint, desmantellant o transformant els antics temples o altres edificis d'acord amb les exigències de la nova religió imperant. A finals del segle V o inicis del VI, l'antic espai de culte imperial es transformà definitivament i, possiblement, acollí la seu episcopal de l'Església metropolitana de Tarrago-

na. El temple d'August només conservava els fonaments ara descoberts i la catedral visigòtica es podria haver ubicat dins de la gran aula o en un dels extrems de la gran plaça. Les mostres arqueològiques d'aquesta transformació es poden veure en els murs conservats a la seu del Col·legi d'Arquitectes, en la cisterna del subsòl de la Casa dels Canonges o en els enterraments visigòtics del claustre. També sobre les restes de la fonamentació del temple de culte imperial hem localitzat un potent mur d'època visigòtica.

Amb la incursió de l'exèrcit araboberber, a inicis del segle VIII, Tarragona fou abandonada. Les escasses fonts historiogràfiques cristianes i islàmiques contemporànies del període altmedieval ens dibuixen una ciutat fantasma, una terra de ningú. Els resultats d'aquestes intervencions arqueològiques no contradiuen aquest horitzó, però les imponents restes arquitectòniques del segle I, aprofitades durant el període visigòtic, encara es mantingueren dempeus.

Així, després de quatre segles d'abandó i un cop els exèrcits cristians van conquerir Siurana (1154), l'arquebisbe Bernat Tort instituí la canònica de la catedral. El nou conjunt catedralici s'articulà al voltant del claustre, que reutilitzà l'angle nord-oest del mur de la plaça romana. La construcció de la catedral va començar per l'absis, a finals del segle XII. Les intervencions arqueològiques també constaten que els constructors medievals van fer servir la gran llosa de fonamentació romana per assentar els pilars de la nau central i bastir el paviment del temple catedralici.

De la fase de la construcció de la catedral medieval també s'han documentat diferents fonamentacions de murs, sempre alineades en paral·lel entre elles i en disposició transversal a l'eix longitudinal de la catedral. Poden ser interpretades com restes dels murs de tancament provisional de la façana, executades a mesura que l'obra avançava durant dos segles. També s'ha documentat una estructura que podria actuar com a sabata dels pilars que sostenen el cimbori.

El conjunt catedralici de Tarragona és marmessor d'un patrimoni imponent de dos mil anys d'història. Els seus murs i el seu subsòl encara amaguen secrets per descobrir. Pocs espais tan fascinants com aquest ens fan viatjar a través del temps. ■

JOSEP ALANYÀ I ROIG. Arxius Capitular i Diocesà de Tortosa

PATRIMONI CULTURAL DE L'ESGLÉSIA A CATALUNYA

LES COL·LECCIONS D'ART CATEDRALÍCIES I DIOCESANES

L'art religiós, aportació a la cultura del país

L'Església catòlica de Catalunya, en el decurs de dos mil anys de presència activa servint l'anunci de la bona nova de l'Evangelí, ha fet una aportació importantíssima i singular a la religiositat, a la justícia social i a la cultura. A la religiositat, per les accions litúrgiques culturals, que han esdevingut patrimoni immaterial de la Humanitat i de la terra; a la justícia social, pels compromisos socials i laborals assumits des de la *Charitas Dei* al servei de la comunitat humana sempre necessitada; i a la cultura, per les obres d'art amb què ha expressat la fe i pels còdexs, documents i llibres que ha engendrat i conservat en el si dels capítols catedral·ls i col·legials i a les parròquies.

Tanta riquesa artística, històrica i cultural posada al servei de la litúrgia i de la devoció popular, de les escoles catedral·ls medievals, dels seminaris nascuts de Trento i de les diverses institucions eclesiàstiques, ha estat de sempre un ric patrimoni de l'Església, que representa avui un 70% del patrimoni cultural del nostre país, i s'ofereix a la societat civil per a l'estudi històric, l'anàlisi tècnica i la contemplació cultural i estètica.

Les obres artístiques, via de transmissió de la Tradició de l'Església

Les peces artístiques que abans eren objectes de culte i devoció a les catedrals i esglésies parroquials són avui també, en els mateixos llocs de culte museïtzats o en els museus on s'exposen, objecte d'estudi, de contemplació i de visita turística. Són béns culturals que expressen de manera òptima la qualitat de la litúrgia de l'Església en les diverses formes en què s'ha anat revestint en el decurs del temps. Guies, fitxes i panells explicatius donen raó precisa dels artistes, de l'estil de les obres, de la cronologia, del sentit religiós i de la significació teològica, hagiogràfica i catequètica que van tenir i encara mantenen.

Les obres exposades són retaules, imatges, pintures, mobles litúrgics, orfebreria cultural, indumentària, llibres de cor, missals i leccionaris bíblics, que s'inclouen en estils tan diversos i cronològicament tan distants com tardoromà i

visigòtic, romànic, gòtic, plateresc, renaixentista, barroc, xorigueresc i rococó, neoclàssic, modernista, *art déco* i contemporani. Moltes d'aquestes obres, supervivents de guerres i revolucions i de la neteja produïda arran del concili Vaticà II, poden admirar-se a les nostres catedrals i esglésies parroquials. D'altres, desnonades ja per decrets episcopals arran del concili de Trento o retirades del culte pel canvi del gust estètic, han arribat fins a nosaltres guardades en sagristies i altres dependències dels nostres temples i canòniques.

A les peces d'art destinades al culte cal afegir els còdexs de les biblioteques capitulars medievals, els pergamins, llibres sacramentals i altra documentació que guarden els arxius de l'Església, on s'ha conservat pas a pas la història de l'Església a Catalunya i, amb ella, la història de les nostres ciutats, viles i comarques.¹ Són, per això, als ulls de l'Església, béns que en el context eclesial han de ser protegits jurídicament, conservats materialment i, sobretot, posats en valor amb finalitats explícitament pastorals d'acord amb llur origen i usos.

L'any 1975, Pau VI ensenyà que «la ruptura entre l'evangelí i la cultura és certament el drama del nostre temps, com ho fou també en altres èpoques» (*Evangelii nuntiandi*, 20). Evangelí i cultura es troben en les obres d'art religioses fetes per al culte. El culte crea cultura, és cultura i la transcendeix en tant que culte i cultura –sagrament i signe– s'interimpliquen i remetent a la doble dimensió divina i humana present, en virtut de l'Encarnació del Verb, en tota expressió artística cristiana. Segons Paul Poupard, «la finalitat cultural –sempre primordial– lluny d'excloure la finalitat cultural, la requereix com una exigència natural». L'Església no pretén quedar-se per a ella tanta bellesa; té el compromís de donar-la a conèixer perquè siguin conegudes i estimades les obres d'art i la seva significació religiosa.²

Aquest compromís va expressar-lo el concili Vaticà II en la constitució *Gaudium et spes*: «L'Església, experta en humanisme, usa els béns culturals per a la promoció d'un autèntic humanisme segons el model de Crist, home nou que revela a l'home el propi home».³ I el papa Joan Pau II ho desplega dient que «l'Església incrementa contínuament el seu patrimoni de béns culturals per respondre a les exigències de

1

2

5

8

11

12

14

16

temes-2)

cada època i de cada cultura, i es preocupa de lliurar a les generacions futures tot allò que ha realitzat, per tal que també elles beguin en el gran riu de la *traditio Ecclesiae*». Per això, ordena tutelar el patrimoni històric i artístic de l'Església, conservar-lo amb la màxima diligència i exposar-lo al gaudi públic⁴ per tal que pugui ser contemplat en el camí d'evangelització i diàleg recorregut alhora per l'Església i les civilitzacions actuals.⁵

Els museus de l'Església

Moltes d'aquestes obres de gran valor artístic, històric i documental, actualitzades en el seu valor per l'acció dels centres de restauració de béns mobles dependents de les institucions civils (Generalitat de Catalunya, diputacions, Museu Nacional d'Art de Catalunya) i conservades de sempre per les comunitats creients amb el seu esforç constant,

Crist del Palau. S. XV. Catedral de Tortosa. Foto: Josep Alanyà



s'han vist dignificades amb la restauració arquitectònica dels edificis on s'exposen. Són obres que, quan ho han aconsellat les circumstàncies, sobretot per raons de seguretat o perill d'espoli, però també per manca d'ús, han passat a formar part de les col·leccions d'un museu o d'una exposició permanent.

Avui, a Catalunya, els museus que guarden i exposen les col·leccions d'art propietat de l'Església són, per ordre cronològic, el Museu Episcopal de Vic (1891), creat pel bisbe Josep Morgades; el Museu Diocesà de Lleida, creat pel bisbe Josep Meseguer (1895); el Museu Diocesà de Solsona, creat pel bisbe Ramon Riu (1896); el Museu Diocesà de Barcelona (1916), creat pel bisbe Enric Reig; el Museu Diocesà de Tarragona (1914), creat per l'arquebisbe Antolí López Peláez; la Col·lecció del Tresor de la Catedral de Girona (1973); el Museu Diocesà de Girona (1979), inaugurat en el pontificat de Jaume Camprodon; el Museu Diocesà d'Urgell (1988), que ja funcionava com a museu des del 1958 amb el permís del bisbe Ramon Iglésies; i l'Exposició Permanent de la Catedral de Tortosa (2007), instal·lada a les estances de la canònica medieval, inaugurada en el pontificat del bisbe Xavier Salinas.⁶ Tots ells són llocs i instruments privilegiats al servei de la catequesi i de l'evangelització, on els visitants poden viure una experiència estètica en un clima autènticament religiós.⁷

Els orígens primers d'aquests museus de l'Església cal buscar-los en el pontificat del papa Lleó XIII (1878-1903), qui, volent formar els seminaristes en l'art sagrat, recomanà als bisbes la constitució de museus d'art sacre, on es recollissin, per consell o per decret, totes aquelles obres artístiques que havien restat en desús. Així el bisbe Josep Meseguer i Costa inicià el Museu Diocesà al bisbat de Lleida, escoltant les directrius del papa i els consells de Josep Morgades, bisbe de Vic.

L'acció restauradora, un compromís efectiu

Cal dir que l'acció cultural de la Generalitat de Catalunya, de les diputacions i d'alguns ajuntaments ha estat fonamental per a la conservació, l'inventari, la catalogació i la restauració de l'art religiós que l'Església ha conservat i té avui com a titular i propietària. La sensibilitat dels governs successius i dels seus consellers de Cultura envers els béns d'interès artístic, històric i documental ha fet possible, amb lleis i reglaments oportuns, la inversió econòmica en cultura. La inversió ha anat acompanyada de les orientacions i decisions

polítiques imprescindibles per posar en el màxim valor possible el patrimoni de l'Església radicada al Principat. En l'acció restauradora s'ha vist la millor col·laboració cultural convinguda entre la propietat dels béns (l'Església) i la societat civil (representada per les institucions polítiques de la terra abans esmentades), subjecte de l'educació en el sentit de la història, en la bellesa i en la sacralitat per mitjà de la contemplació del patrimoni eclesiàstic, i usufructuària dels béns. És així que el Principat s'assegura la presència i conservació de les millors obres artístiques i històriques, testimonis seculars de la història comuna, amb la garantia que donen els estudis dels experts i l'inventari i catalogació fets en virtut de la llei canònica i de la llei civil en l'àmbit de cooperació de l'Església i l'Estat.⁸

La legislació vigent

El compromís de l'Església de posar a l'abast de tothom el seu patrimoni com a mitjà de comunicació de la fe i de servei a la cultura importa principalment als bisbats i capítols catedrals; alhora, l'Església i les institucions polítiques de l'Estat i de la comunitat autònoma han d'unir esforços i aplegar recursos pel que fa a la seva preservació, conservació, restauració i difusió cultural. Els acords signats entre l'Església i l'Estat (Acord bàsic de 1979 i Acord de 1980), considerats el document clau i marc jurídic en relació al patrimoni de l'Església, posen en relleu l'interès coincident de les autoritats eclesiàstiques i civils i la seva coresponsabilitat en la defensa, protecció i conservació del patrimoni eclesiàstic, quedant clara en tots els casos la primacia de la funció cultural dels béns sobre la funció artística i cultural. És

clara també la necessària cooperació econòmica en totes les accions relatives al patrimoni religiós, tant com la propietat indiscutible de l'Església sobre aquest patrimoni, que caldrà en tots els casos mantenir i defensar.

El règim legal del patrimoni cultural de l'Església catòlica en la normativa estatal i autonòmica ve fundat en l'article 46 de la Constitució espanyola, que estableix com un dels principis rectoris de la política econòmica i social que «los poderes públicos garantizarán la conservación y promoverán el enriquecimiento del patrimonio histórico, cultural y artístico de los pueblos de España y de los bienes que lo integran, cualquiera que sea su régimen y titularidad», i en els articles 22 i 127 de l'Estatut d'autonomia de Catalunya de 2006.

Sobre el fonament de la Constitució i del dret canònic, els Acords Església-Estat, la Llei del patrimoni històric espanyol, el Reglament de la Comissió Mixta Generalitat-Església a Catalunya i l'Estatut d'autonomia de Catalunya de 2006 estableixen una disciplina general per a les distintes classes de béns, i exigeixen la preservació per a l'Església de tots aquells béns que són de la seva propietat. L'Església, alhora, es compromet a exposar públicament el patrimoni artístic i cultural, especialment obert als estudiosos.

Cal saber respectar en el patrimoni cultural de l'Església el valor de cultura i el valor de culte, que mai no poden escindir-se. Aquesta solució harmònica, en paraules de M. Heckel, exigeix estructurar l'activitat legislativa i administrativa de l'estat de manera que aquest «no renunciï a la seva responsabilitat cultural en l'àmbit del Patrimoni Cultural de les confessions religioses, però no oblidï ni ometi l'especificitat religiosa i la funció cultural i litúrgica de l'art eclesiàstic».⁹ ■

1. Josep ALANYÀ I ROIG, Inauguració de l'Exposició Permanent de la Catedral i Canònica de Tortosa, *Butlletí Oficial del Bisbat de Tortosa*, desembre 2007, p. 717-136.

2. Comissió Pontifícia per als Béns Culturals de l'Església, Carta circular sobre la funció pastoral dels museus eclesiàstics (15 d'agost de 2001).

3. Concili Vaticà II, constitució pastoral *Gaudium et spes*, II, 53-62.

4. Discurs de Joan Pau II a la Pontifícia Comissió per als Béns Culturals de l'Església, 31 de març del 2000; Joan Pau II, constitució apostòlica *Pastor bonus* (2000), articles 99-104.

5. Pontifici Consell de la Cultura, *Via Pulchritudinis* (2006).

6. R. CORTS; J. GALTÉS; A. MANENT, *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, II, p. 699-701; Josep ALANYÀ I ROIG,

«Recuperación de la Canónica de Tortosa. Exposición permanente de la Catedral Sancta Maria Dertosa», *Ars Sacra*, 44 2008, p. 114-122.

7. Pontifícia Comissió per als Béns Culturals de l'Església, carta circular *La funció pastoral dels museus eclesiàstics*, 12 d'octubre de 1995, 2.1.1.

8. Acords Espanya-Santa Seu (1976-1994), cap. XVII; Llei del patrimoni històric espanyol, 25-06-1985; Reglament del funcionament de la Comissió de la Generalitat-Església a Catalunya per al Patrimoni Cultural, 22-12-1981; Estatut d'autonomia de Catalunya (2006), article 127.

9. M. HECKEL, *Staat, Kirche, Kunst. Rechtsfragen kirchlicher Kulturdenkmäler*, Tübingen: 1968, p. 76 i ss.

temes-3)

JOSEP LLUIS I GINOVART. Universitat Rovira i Virgili, Escola Tècnica Superior d'Arquitectura.
Ha dirigit el Pla Director de la catedral de Santa Maria Detorsae

LA CATEDRAL. LA CONSTRUCCIÓ I CONSERVACIÓ DE LA CIUTAT DE DÉU CONSTRUÏDA PELS HOMES

Per designar el significat de la paraula *catedral*, l'etimologia és ben diferent segons les llengües. En català, *seu* ve de sedes, 'seient'; en castellà, *catedral* ve de *cathedra*, amb el mateix significat: el lloc on el bisbe, assegut, predica la veritat de la fe. Igualment ho fan els francesos (*cathédrale*) i els anglesos (*cathedral*). En altres idiomes, però, la significació és diferent: és el cas de la paraula italiana *duomo* o l'alemanya *dom*, totes dues procedents del llatí *domus*, 'casa'. D'aquí que signifiqui la casa de Déu. I recordem que el terme francès *domê* fa referència a la cúpula, també dita *coupole*, igual que *dome* en anglès. Per tant, trobem una dualitat definida per l'abric de les pedres i una espiritualitat on el bisbe difon la fe cristiana.

La catedral es visualitza per un fet físic, l'*ecclesia materialis*, en les pedres de la seu, però darrere de l'arquitectura s'amaga la voluntat de crear una *ecclesia spiritualis*, basada en les fons patristiques i representada especialment per sant Agustí (354-420). La iconografia medieval representava Déu com a Gran Creador, com el gran Arquitecte. Aquesta idea va tenir una inspiració platònica, sobrevinguda del *Timaeus*. La cultura neoplatònica de base científica en ter-

mes medievals es va difondre a través de Calçidi (f. 350), Macrobi (f. 400) i Capella (f. 430), i va ser recollida per l'Escola de Chartres i difosa a la resta de Europa com inspiradora de l'ordre medieval. Aquesta és l'essència de la visió de la catedral gòtica que presentava Otto von Simson (1956) en *The Gothic Cathedral: Origins of Gothic Architecture and the Medieval Concept of Order*.

Els termes *ecclesia materialis* i *ecclesia spiritualis* ens han arribat encunyats pel tractat litúrgic *Prochiron, vulgo Rationale divinatorum officiorum* (1291) de Guillem de Durand (1230-1296). Així, l'*ecclesia spiritualis* restaria en mans del bisbe i del capítol, representada en les prestatgeries de la biblioteca capitular com a font de coneixement teològic. El *magister operis* de la catedral, figura que operava a la fàbrica, representa l'instrument necessari de l'*ecclesia materialis*, tot i que l'ordre de la construcció tenia una base que els clergues imposaven.

Aquesta dualitat encara avui és tema de recerca. L'ordre que impera en l'arquitectura gòtica s'imposa des de la filosofia dels Pares de l'Església. Aquesta recerca ha estat completada per Nigel Hiscock (1999) en *The Wise Master Builder. Platonic Geometry in Plans of Medieval Abbeys and Cathedrals*. Per l'altra banda, l'estudi de la construcció de les estructures de les catedrals ha estat revisada en la formulació de la teoria de la fàbrica de Jacques Hyman (1995) en *The Stone Skeleton*, on s'intenta aproximar la comprensió d'aquestes a la teoria científica vigent.

Des de la perspectiva actual, l'estudi i la comprensió del món de les catedrals estan impregnats per aquestes premisses. El concepte d'ordre de les fons patristiques de sant Agustí es basa en la formació en les arts lliberals. En *De Ordine* (Llibre II.16), el sant diu que aquestes *ars* promouen l'elevació de l'esperit en el camí d'anada cap a Déu: «*Disciplinae Liberales Intellectum Efferunt ad Divina*». És aquí on es formen clergues i mestres de les catedrals gòtiques. La patristica tindrà con a màxim exponent la *Civitas Dei*, text amb nombroses referències a la teoria numèrica. Per tant els gens que inspiraran les grans dimensions dels edificis estan subjectes als nombres i a la seva combinació, i

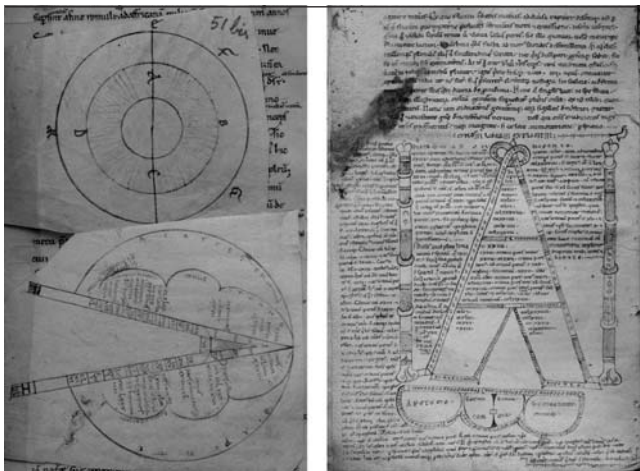
Capçalera de la catedral de Santa Maria de Tortosa (1346-1440).

Foto: Adrián Gabarain Inda



formaran part d'un gran algoritme que desenvoluparà la construcció de les catedrals. Aquest nombre s'ha de situar sota una unitat mètrica, que en el cas de les catedrals de la Corona d'Aragó és la cana, i el pam amb totes les variants. El desplegament mètric es farà d'acord amb una teoria precisa, prescrita en el comentari del *Timaus translatus commentarioque instructus* de Calcidi, la compilació del

Arxiu Capitular de Tortosa. La proporció neoplàtonica. Macrobi ACTo 236, Calcidi ACTo 155



Comentarii In Somnium Scipionis de Macrobi o el *De Nyptiis Philologiae et Mercvrii*, de Marcià Capella.

L'ordre es complementa i completa amb la litúrgia, en especial la del *Prochiron* de Durand. La nova formulació amb proliferació de capelles laterals i radials és assajada per Jean Deschamps a Clermont-Ferrand. La solució va ser adoptada immediatament per les construccions meridionals, cosa que obligà a la reestructuració de la majoria de les catedrals del nord de França. Aquestes transformacions s'operen al sud de França, especialment a Narbona, amb influència directa en el disseny de les capçaleres de les catedrals catalanes, com en el cas de Girona, on el capítol precisa el programa de la capçalera en el contracte amb el mestre. Fixat el patró de mesura, la cana, es determinarà la unitat bàsica de la construcció, que és la capella. D'aquesta manera es treballa tant en planta com en el desplegament de la secció d'acord amb les proporcions neoplàtoniques. La capella és l'element compositiu bàsic de la catedral gòtica de la Corona. A més, és la unitat de finançament que permet aconseguir recursos per a l'avenç de la fàbrica. La disposició ordenada segons la

lleï constructiva de l'equilibri disposa d'una manera específica d'estrebar. És la tècnica de construir esgraonadament les catedrals. L'operació comporta unes situacions estructurals intermèdies, abans de cobrir tot l'espai, molt més complicades que les que resulten un cop contraestades i tancades les empentes de les voltes. La situació es complica encara més si tenim en consideració el fet que algunes d'aquestes catedrals substituïen i conviuen amb les seues romàniques preexistents. Això comportava un doble procés, de fer i desfer al mateix temps la fàbrica de la catedral. A més de tot això, calia preservar l'espai sagrat per mantenir el culte diví a la catedral vella.

Des del punt de vista de la disciplina de l'arquitectura del segle XXI és necessari indagar en la comprensió constructiva d'aquestes catedrals per diferents motius. En primer lloc per tal de donar suport al seu caràcter epistemològic. En aquest sentit cal recuperar la tradició vuitcentista dels grans historiadors de la construcció: Rondellet, Willis, Viollet-le-Duc, Ungewitter, Choisy, Drum o Puig i Cadafalch. En la mateixa línia cal interpretar l'interès manifestat en les dues últimes dècades per crear la història de la construcció com a disciplina amb caràcter autònom.

En segon lloc, i no menys important, és necessari aprofundir en els mètodes constructius per poder gaudir d'una visió completa, integrada, a l'hora d'intervenir en aquests edificis històrics. Aquesta voluntat es fa evident amb el desenvolupament del Plan Nacional de Catedrals, elaborat a partir de 1987, aprovat el 1990 i en fase d'execució des de l'any 1996. En aquest pla es concreta la necessitat de disposar d'un pla director per a totes les catedrals espanyoles. Aquest instrument necessitarà la concurrència d'un coordinador multidisciplinari, paper que recaurà en la figura de l'arquitecte. Els plans directors han estat documents redactats d'acord amb una metodologia establerta, segons un plec de condicions precís on s'estableix el guió de treball: informació i anàlisi, diagnosi, programa d'actuacions i publicació si escau.

La proposta metodològica del pla director desenvolupa els tres aspectes que acabem d'esmentar, vinculats al resultat final de la intervenció. En primer lloc hi ha un aspecte vinculat a la recerca, el referit a la informació i l'anàlisi. Ha de contenir una memòria descriptiva formada per l'anàlisi del patrimoni històric del conjunt, l'anàlisi històrica de l'edifici, un estudi jurídic, l'anàlisi de l'estat de conservació dels béns mobles i immobles, i el que s'anomenen instruments auxiliars. Aquests inclouen tots els estudis i investigacions específics: documentació gràfica de l'edifici, plànols, documen-

1

2

5

8

11

12

14

16

temes-3) (pat

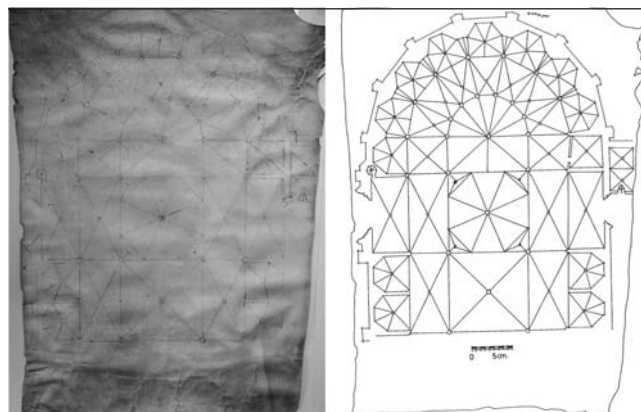
tació fotogràfica, recerca arqueològica, investigació documental i instrumentació per al millor coneixement de l'edifici. El segon aspecte, la diagnosi, determina la configuració espacial i arquitectònica de l'immoble. Aquesta s'ha de definir en funció de diferents factors: la lectura històrica, els serveis de culte i culturals previstos, la relació amb l'entorn, el patrimoni històric contingut i l'estat de conservació. La tercera prescripció, la del programa d'actuació, es fa d'acord amb la teoria del *restauro* i les cartes de recomanacions internacionals sobre les actuacions al patrimoni edificat.

Independentment de la necessitat evident dels plans directors, però, la comprensió d'una catedral és un objectiu estratègic des de l'òptica de la història de la construcció entesa com a ciència. La incorporació de les noves tecnologies de simulació informàtica aplicades a l'arquitectura permet completar la recerca documental clàssica i introduir noves metodologies de recerca adreçades a millorar la comprensió. El tractament de CAD, la fotogrametria, l'escàner làser, la simulació per elements finits de l'edifici, aporten gran quantitat d'informació nova. Permeten crear bases de dades complexes que, tractades adequadament, introdueixen un nou coneixement dels edificis. És important l'ajust d'aquests potents instruments amb la informació obtinguda mitjançant la recerca documental i històrica. Només així podrem conèixer realment el nivell de coneixement teòric i aplicat dels constructors i dels promotors de catedrals.

La recerca vinculada a la comprensió constructiva i estructural de les catedrals, recolzada en una rigorosa documentació històrica, pot donar llum a uns coneixements que s'han anat perdent al llarg dels segles. D'aquesta manera podrem fer comprensibles qüestions qualificades avui com enigmàtiques. Ens referim, per citar un exemple, a qüestions com el traçat de l'heptàgon. Aquesta figura no apareix als tractats del món gòtic, com l'*Elementa* d'Euclides o l'*Almagest* de Ptolomeu. És evident, però, que els mestres medievals se'n servien a l'hora de traçar i aixecar els absis de les catedrals. En la recerca geomètrica de la catedral de Tortosa s'ha trobat un algorisme de relació 18/8 entre el radi que defineix la traça de la capella radial i l'ample d'aquesta. Això suposa una relació 9/8 entre l'ample de la nau i la capella. És la mateixa proporció en què es basa la relació tonal que defineix la música del *quadrivium*, fet que ens introdueix en l'interessant món de la relació entre les arts i la coherència del concepte d'equilibri i harmonia. Aquest mètode, a més, és molt més exacte que el difós per Dürer en *Underweysung der Messung, mit dem Zirckel und Richtscheit: in Linien Ebenen vo gantzen Corporen* (1525) i que és el encara avui s'utilitza.

Des de aquestes noves perspectives del coneixement de la fàbrica, i utilitzant les noves tecnologies a manera de reactius, podem fer comprensible la complexitat de la catedral. D'aquesta manera l'obra gòtica ens apareix com a fruit d'un procés tecnològic en el qual les accions auxiliars resulten molt

Traça d'Antoni Guarc [c. 1345-1380] per a la catedral de Tortosa. ACTo Fàbrica 49



més compromeses que les del resultat final mateix. Els mecanismes d'organització i de mitjans auxiliars de la fàbrica medieval són essencials per a l'èxit constructiu, i formen part d'un saber perdut, que amb la utilització d'aquestes metodologies pot tornar a ser revisat. L'estudi del codi genètic de la catedral ha de ser pluridisciplinari, des de l'arxiu, des de l'obra, des de la història, integrant diversos professionals i noves tecnologies. La construcció de les catedrals és cosa de dos: per una part una *ars* que anomenem *teoria*, que és *activa*, i és el que imposen l'ordre de la construcció de les catedrals i els seus principals mentors, bisbe i capítol. Per l'altra banda hi ha la raó *pràctica*, que és *especulativa*, on la tècnica que s'ha d'aplicar inspira el constructor de la catedral. Podem afirmar que aquest concepte de teoria i pràctica és intrínsec en la cultura medieval. El va transmetre a la cultura cristiana Domingo de Gundisalvo (fl. 1150) en *De Divisione Philosophiae*, obra fonamentada en *Ibsā' al-'Ulūm* o *Catàleg de les ciències* d'āl-Fārābī (c. 870-950), i després es va difondre per Europa a través del *Speculum Doctrinale* de Vicent de Beauvais (c. 1194-1264). Des de aquesta perspectiva es pot tornar a reobrir el parèntesi entre els sabers del segle del gòtic a la Corona i el segle XXI, i atendre correctament la construcció i conservació de la ciutat de Déu construïda pels homes. ■

Imatges de la catedral de Barcelona. Detalls des desperfectes i façana original i restaurada.



Caiguda de la pedra 2003

Estat de la façana original

La façana Major el dia de la inauguració

MERCÈ ZAZURCA I CODOLÀ. Arquitecte co-responsable amb Dr. Josep Fuses de la restauració de la Catedral de Barcelona

LA CATEDRAL EN PROCÉS DE RESTAURACIÓ

El 4 de maig passat el Capítol de la Catedral va inaugurar les obres de restauració de la façana major i el cimbori de la catedral de Barcelona. Tal com va expressar el degà del Capítol mossèn Guiteres, era una «celebració festiva enmig de la reconstrucció de la catedral», que servia de cloenda de la primera fase de la rehabilitació i anunciava ja l'inici de la següent, la rehabilitació de la torre de les campanes, en la qual animava la gent a participar. La celebració va tenir lloc al Pla de la Seu, amb la representació de l'obra teatral *Assassinat a la Catedral* de T.S Eliot, sobre la figura de sant Tomàs Becket, amb la façana major i el cimbori com a escenari de fons.

Aquesta inauguració va tenir lloc cent vint-i-cinc anys després de la inauguració oficial de l'inici de les obres de la nova façana de la catedral de Barcelona, projecte dels arquitectes Josep Oriol Mestre i August Font, finançat per Manuel Girona (1887-1912).

Tot just fa cent anys va finalitzar la construcció de la façana major i el cimbori, que donà lloc a la nova imatge de l'accés

principal a la nostra catedral, ja que anteriorment l'entrada era per la porta de Sant Iu, just al costat del pont del Rei Martí que connectava el Palau Reial amb la catedral al carrer dels Comtes. Cal tenir en compte que la façana gòtica inacabada construïda el segle XV, sota l'actual neogòtica, donava a un espai reduït i sense vistes, fins que l'enderroc de les muralles romanes, amb les construccions adossades, alliberà l'actual Pla de la Seu.

El conjunt monumental de la façana i el cimbori és un interessantíssim exercici d'estil que desplega tot el repertori propi de l'arquitectura neogòtica del moment. La façana és també un petit museu de l'escultura catalana del XIX, ja que hi treballaren escultors destacats com els germans Vallmitjana, Joan Roig, Eduard Batiste Alentorn, Agustí Querol, Francesc Pagès o Rafael Atché.

El despreniment d'un fragment de pedra (imatge 01) del segon contrafort de la façana el juliol del 2003, va precipitar l'inici d'uns estudis exhaustius d'anàlisi i diagnòsi de la façana, que vam elaborar conjuntament amb un equip d'especialistes, dins el marc del Pla Director aprovat l'any 2002. Analitzades les causes d'aquest despreniment s'observà la presència de gafes de ferro oxidat actuant com a subjecció dels carreus de la façana al mur medieval.

Segons els estudis practicats sobre tot el conjunt de la façana, més enllà dels problemes comuns d'aquest tipus de restauració (embrutiments, desplaçaments, degradacions de la

1

2

5

8

11

12

14

16

pedra, etc.), la façana presentava dos problemes fonamentals, bastant comuns en edificis neogòtics europeus de la mateixa època. Un era la inestabilitat de coronaments, pinacles i vitralls, que ha originat alguns desprendiments en les darreres dècades, i l'altre la presència generalitzada de ferro oxidat en gafes (*grapaldines* segons el llibre de compres) i cèrcols de subjecció de la pedra. L'augment de volum produït per aquesta oxidació va generar la fragmentació i posterior ruptura de sectors puntuals del conjunt.

Per solucionar la presència de ferro oxidat, després d'avaluar diverses tècniques, la solució triada ha estat el desmuntatge selectiu de les parts de la façana on la presència de ferro havia originat patologies significatives. Se substituiria el

bella traseria calada coronada per l'escultura de santa Helena, que també s'ha restaurat i de la qual s'ha millorat la subjecció. Per arranjar l'estabilitat dels pinacles, s'incorporà una armadura central de titani a l'interior.

Un cop resolt els dos principals problemes esmentats anteriorment, s'ha completat l'actuació amb una restauració de tots els paraments de pedra, contraforts, cornises i escultures existents, seguint les tècniques habituals al respecte (millora de la canalització de les aigües pluvials, sanejament de juntes, consolidació, substitució o restitució volumètrica dels carreus i neteja). També s'han restaurat tots els vitralls dels finestrals de la façana, protegint-los amb vidre de seguretat per la part exterior i, en el cas del cimbori, amb malles de ferro similars a les preexistents.

Així mateix s'ha col·locat un sistema antiaus, una xarxa de cables electricats en llocs de refugi de coloms (sota cornises, ràfecs, voladissos...), col·locats de manera que són gairebé imperceptibles a cop d'ull o s'integren en el conjunt. Les aus reben una petita descàrrega, suficient per espantar-les sense provocar lesions, i totalment inofensiva pels humans.

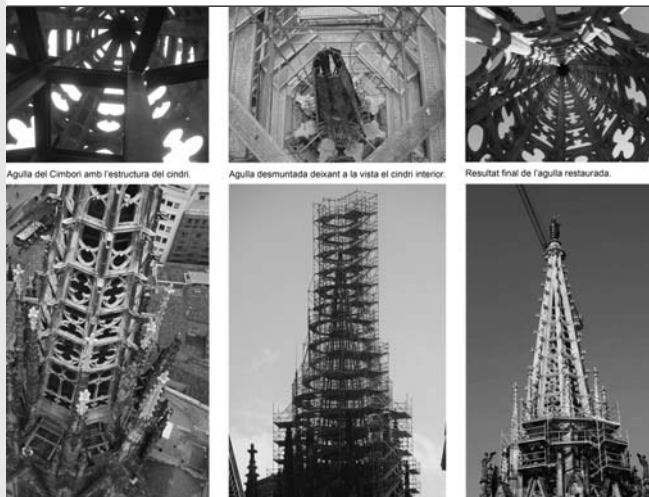
Tots aquests importants treballs de rehabilitació han requerit mitjans auxiliars, grues, bastides i altres instal·lacions, cosa que ha comportat un gran exercici de creativitat i gestió amb la voluntat de mantenir en tot moment el funcionament de la catedral, oberta al públic durant tot aquest temps.

Amb la finalització dels treballs de restauració, la Catedral de Barcelona torna a oferir a la ciutat la seva imatge més representativa, ara amb tota l'esplendor original.

Gràcies a la voluntat de tots els agents implicats hem posat aquesta experiència de restauració, tan singular i complexa, al servei del coneixement, i la volem continuar oferint. Així, es van aplicar les tecnologies d'estudi i recerca més actuals, alhora que es mantenien els materials i les tècniques tradicionals. Al llarg de les obres s'han recuperant materials i oficis als tallers d'obra, uns habilitats a la coberta de la catedral i d'altres en indrets adients.

Aquesta és l'estratègia pedagògica que tenim voluntat de continuar en les restauracions que actualment s'estan duent a terme a la torre de les campanes i a les cobertes. Així, la catedral mateixa actua de motor de desenvolupament, com havia estat temps enrere.

Detalls de les obres de restauració.



ferro oxidat per titani, un material molt més resistent a l'oxidació que l'acer, i es restituirien les pedres malmeses per altres de noves de pedra de Montjuïc, d'antics carreus existents, o en el seu defecte per unes de característiques similars procedents d'una pedrera d'Aberdeen (Escòcia).

Només en el cas de les agulles –tant de les torres laterals com al cimbori– hem optat per la substitució global dels cèrcols de ferro per altres de titani, atesa la manca d'estabilitat de l'estructura perquè l'oxidació dels cèrcols de ferro havia provocat unes esquerdes horitzontals (vegeu imatge) en moltes de les pedres que travaven l'estructura vertical de l'agulla. Per facilitar el desmuntatge i posterior muntatge de l'agulla es va planejar un cindri interior, que va permetre fer els estudis previs a la restauració i penjar la bastida volada des de dins cap a l'exterior.

D'aquesta manera s'ha pogut consolidar estructuralment la part més afectada i complexa del conjunt format per una

ssenyeres

146



P. GIFRE RIBAS
Delmes, censos i lluïsmes.
El feudalisme tardà a la Catalunya vella (vegueria de Girona, s. XVI-XVII)
 Girona: AHR-UdG, 2011. 270 p., 19 €

Aquest llibre és de lectura obligada per a tots els medievalistes, modernistes i contemporaneistes que es dediquen a la història rural i econòmica. La pretensió, sens dubte aconseguida, de Pere Gifre és tractar el feudalisme tardà a la vegueria de Girona: així ho expressa a la introducció i a mesura que avancen les pàgines. De fet, el títol ho mostra amb molta claredat amb uns conceptes que, des de la història medieval, pot semblar que són propis i exclusius; res més lluny de la realitat.

En els cinc capítols, l'autor va analitzant diverses vessants del feudalisme modern. Tot comença amb la sentència arbitral de Guadalupe: el que pels medievalistes és el punt final del conflicte al camp, al llibre és el punt de partida perquè és a la base de les relacions socials dels segles XVI, XVII i bona part del XVIII. La sentència, doncs, serà clau per a les relacions entorn de la terra.

El capítol 2 es destina a l'estudi del que implica ser home propi després de 1486 i com la sentència va legitimar i confirmar alguns drets que s'havien deixat d'exigir, com ara la deseixida de mas. L'autor acaba plantejant per què molts pagesos de mas seguiren confessant els tres sous pels mals usos durant segles en lloc d'alliberar-se'n de cop. Al capítol 3 s'estudia l'aplicació de la jurisdicció (que havia quedat al marge de la sentència) i com no només esdevé clau per controlar la terra i les persones, sinó que també té una clara incidència en la renda. El capítol 4 entra a fons en alguns dels trets més definitoris del feudalisme, sobretot de la renda feudal, que van persistir durant els segles moderns. És ara quan es tracten amb profunditat el manteniment i els canvis en els delmes, les primícies, les tasques, els censos i els lluïsmes. El punt final és semblant a l'inicial: els conflictes entre senyors i pagesos, ara per la tasca i el delme, en una nova època de lluites socials entorn de la terra i les rendes que en deriven, si bé canalitzades sobretot per la via judicial.

ROSA LLUCH BRAMON. Universitat de Barcelona



Antoni CARRERAS CASANOVAS (coord.)
Història de la Conca de Barberà: Les arrels del passat
 Montblanc: Consell Comarcal de la Conca de Barberà; Cossetània Edicions, 2011. 351 p., 27,50 €

Tal i com se'ns indica en la presentació, l'objectiu de la col·lecció sobre la història de la Conca de Barberà és sintetitzar els diferents estudis locals que s'hi han dut a terme per tal d'elaborar una obra de consulta general. El segon volum d'aquesta col·lecció, dedicat a la prehistòria, la protohistòria i la romanització de la comarca, segueix fil per randa aquesta vocació d'obra enciclopèdica i divulgativa. Sota la coordinació d'Antoni Carreras Casanovas (URV), una quinzena d'arqueòlegs i historiadors han fet una important tasca de recopilació de l'abundant historiografia comarcal, seguint una estructura cronològica que dona una visió ordenada i de conjunt de les diferents etapes prehistòriques i històriques, tot i que casos com el jaciment de la cova de la Font Major de l'Espluga de Francolí o el de Milmanda, a Vimbodí, amb diferents assentaments que es van succeint en el temps, es poden mostrar d'una manera un poc fragmentada.

Si analitzem les diferents etapes estudiades, veurem que es presta una atenció especial a la que va del neolític a l'edat del bronze, atesa la rellevància dels estudis realitzats fins ara als jaciments arqueològics de la zona datats en aquesta cronologia, que permeten documentar qüestions com els primers assentaments estables del neolític antic o la consolidació de l'agricultura al neolític mitjà. Això no vol dir, però, que la resta d'èpoques s'hagin deixat de banda: cal esmentar els apartats dedicats a les pintures rupestres mesolítiques i protohistòriques i a les vil·les i les vies de comunicació romanes presents a la comarca, entre altres.

Per últim, cal fer esment de l'intel·ligent ús de material gràfic, tant de fotografies com de gràfiques, mapes i fins i tot il·lustracions que interpreten possibles escenes dels primers habitants de la Conca de Barberà. Juntament amb un útil glossari al final de cada capítol i uns pedagògics quadres evolutius al final de la monografia, serveixen de suport a un text la voluntat divulgadora del qual no ha passat per davant del rigor científic.

PINEDA VAQUER FERRANDO. Tècnica de documentació de l'Institut Ramon Muntaner

1

1

2

5

8

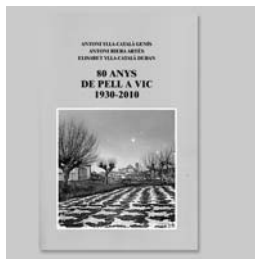
11

12

14

16

DE trianovetats)



A. YLLA-CATALÀ GENÍS; A. RIERA ARTÉS; E. YLLA-CATALÀ DURAN

80 anys de pell a Vic: 1930-2010

Vic: Patronat d'Estudis Osonencs, 2012. 198 p., 22 €

La indústria pel·letera, un dels pilars econòmics de la ciutat de Vic des de l'edat mitjana, va veure com els esdeveniments històrics del segle XX en trasbalsaven l'evolució, tal com indiquen els autors, amb la col·lectivització de les fàbriques pel·leteres durant la Guerra Civil, que en comportà una reorganització total (si bé aquest procés es revertí durant la postguerra), i posteriorment amb el desenvolupament industrial a partir dels anys cinquanta i la crisi que ha portat al tancament final d'aquestes fàbriques. L'estudi es complementa amb un inventari de peces recuperades relacionades amb la indústria de l'adoberia vigatana.



J.M. RECASENS
L'aigua a Tarragona: De la romanització a la industrialització

Tarragona: Arola Editors, 2011. 321 p., 22 €

La prioritat que es va donar al valor estratègic militar de l'emplaçament de Tarraco va comprometre el proveïment hidrològic de la ciutat des dels seus inicis. Partint d'aquesta premissa, l'autor estudia les diferents solucions a aquesta pobresa de recursos hídrics endèmica de Tarragona, des dels pous i cisternes medievals, suficients per a la minvada demografia tarragonina de l'època, fins al minitransvasament de l'aigua de l'Ebre els anys vuitanta del segle XX, passant per les diferents actuacions efectuades a mesura que la població de Tarragona anava augmentant, així com la seva necessitat d'aigua potable.



G. BUXEDA I MAJORAL
L'aigua del Ter a la Selva: Iniciatives, usos i conflictes, 1837-1930

Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans, 2011. 218 p., 23 €

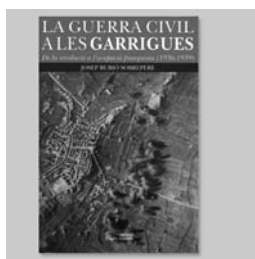
L'any 1837, quan l'aigua passà de domini reial a estatal, suposà un punt d'inflexió en la gestió hidrològica de la conca selvatana del riu Ter, que tingué una continuïtat fins al canvi en la indústria catalana iniciat els anys trenta. L'autor comença l'estudi indicant els usos agrícoles, industrials i elèctrics que es van donar a aquesta aigua durant el període, per després centrar-se en altres aspectes, com ara les diverses obres públiques que es van dur a terme i els problemes d'inundacions i de salubritat. Per acabar, s'analitzen alguns exemples de conflictitat al voltant de la gestió de l'aigua.



À. CASALS (dir.)
El bandolerisme a la Corona d'Aragó. Vol. I

Cabrera de Mar: Galerada Edicions, 2012. 299 p., 18 €

Aquesta publicació té com a objectiu analitzar des d'un punt de vista general el fenomen del bandolerisme a la Corona d'Aragó, mitjançant la comparació entre estudis globals que abasten tot el territori i anàlisis més locals. Així, els articles recollits mostren diferents aspectes del fenomen, com les figures de Segimon Paratge, El Guapo de Benimaclet o El Minyó de Montellà, la relació entre bandolers i nobles a la Sardanya del segle XVII, i entre aquests i el joc i la prostitució a la Barcelona moderna, i també el paper del bandolerisme en llocs com la Cerdanya o la sotsvegueria d'Igualada.



J. RUBIÓ SOBREPÈRE
La guerra civil a les Garrigues: De la revolució a l'ocupació franquista (1936-1939)

Lleida: Pagès Editors, 2011. 278 p., 30 €

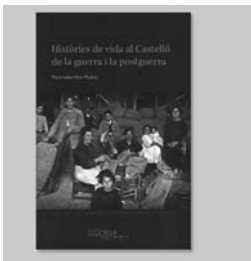
La seqüència dels fets de la Guerra Civil a les Garrigues ve marcada per la posició de la comarca a la rereguarda del front del Segre, tal com es pot desprendre d'aquest estudi que, començant per la revolució posterior a l'alçament militar, analitza la important repressió religiosa durant els primers mesos del conflicte, sense deixar de banda la civil i la militar, les col·lectivitzacions agrícoles als diferents municipis garriguencs, l'acolliment dels refugiats procedents del front i la caiguda de les Garrigues, en què tingueren un paper important els bombardejos de l'aviació franquista.



M. ESTEBAN I SASTRE
La Guerra del Francès 1808-1814 a l'Escala i al seu entorn (Castelló d'Empúries i Torroella de Montgrí)

L'Escala: Centre d'Estudis Escalencs, 2012. 103 p., 9 €

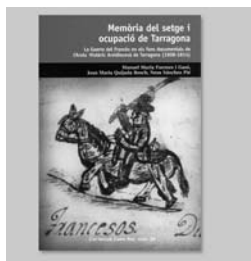
Com a totes les poblacions dels territoris de parla catalana, situades dins de l'Estat espanyol, la Guerra del Francès suposà un important sotrac en la vida quotidiana dels habitants de l'Escala. Aquesta monografia repassa la història de la contesa des del punt de vista local d'aquest municipi de l'Alt Empordà: en primer lloc mostra la situació econòmica i social de la vila a principis del segle XIX, per després analitzar com es veu afectada pel conflicte, a causa dels reclutaments d'escalencs per lluitar-hi, així com per l'avituallament i els impostos, i també les conseqüències demogràfiques de la contesa en la població de l'Escala.



M. I. PERIS MUIÑOS
Històries de vida al Castelló de la guerra i la postguerra

Castelló: Universitat Jaume I, 2012. 274 p., 16 €

Aquesta monografia és la primera de la nova col·lecció de la UJI destinada a la història oral, Història, Memòria, Testimonis, realitzada pel Grup per la Recerca de la Memòria Històrica de Castelló. Després d'una primera part en què s'emmarca històricament el Castelló dels anys trenta, fent un repàs a l'urbanisme i a diferents aspectes de la societat i la política municipal, l'autora se centra en l'anàlisi de la vida quotidiana castel·lonenca durant la Guerra Civil i la primera postguerra, utilitzant com a font principal una desena d'històries de vida, la transcripció de les quals clou aquest treball.



M.M. FUENTES I GASÓ;
J.M. QUIJADA BOSCH;
N. SÁNCHEZ PIÉ
Memòria del setge i ocupació de Tarragona

Barcelona: Rafael Dalmau Editors, 2012. 461 p., 25 €

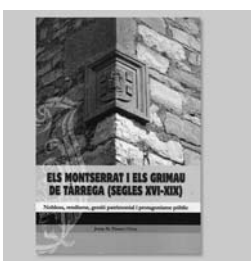
Arran del bicentenari del setge de Tarragona, s'ha transcrit una sèrie de documentació conservada a l'Històric Arxidiocesà de Tarragona fonamental per comprendre aquest setge i l'ocupació francesa de la ciutat i de tota l'arxidiòcesi. Així doncs, en aquesta publicació es troben les transcripcions del memorial del canonge Ignasi Ribes i Mayor que relata el setge, les resolucions capitulars entre 1811 i 1814 i les actes de les defuncions ocorregudes durant el setge i l'ocupació de la ciutat, les que es van produir a l'hospital militar del seminari i també les de les parròquies de l'arxidiòcesi.



El segle XX a Menorca

Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 2011. 217 p., 15 €

En aquesta miscel·lània es recullen una sèrie d'articles sobre diferents aspectes de la història de la Menorca del segle passat, des dels partits polítics i les eleccions a l'illa fins als ateneus obrers i populars maonesos durant el primer terç del segle XX, passant per perfils de notables personatges illencs, com el fotògraf Josep Terrés Ginard, el científic Jaume Ferrer Aledo i el poeta Gumersind Riera. També inclou un article sobre la innovació educativa a Menorca entre 1900 i 1939, un sobre la pervivència de la *Revista de Menorca* i un estudi d'història oral sobre el contraban menorquí el segle XX.



J.M. PLANES I CLOSA
Els Montserrat i els Grimau de Tàrrrega

Tàrrrega: Aj. de Tàrrrega, Museu Comarcal de l'Urgell, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana, 2011. 646 p., 25 €

La nissaga dels Montserrat, establerta a la capital de l'Urgell a principis del segle XVI, i la dels Grimau, amb la qual emparentà a mitjan segle XVII, són dos exemples de la petita noblesa de Tàrrrega l'estudi de la qual pot ajudar a comprendre la societat i l'economia targarines modernes. D'aquesta manera, l'autor analitza com ambdues famílies van gestionar el seu patrimoni -que van mantenir fins i tot després d'establir-se a Barcelona-, les estratègies matrimonials per tal de mantenir-lo i ampliar-lo, i com alguns dels membres es van convertir en personatges públics dins la societat targarina.

noticiari

146

1 Agenda

■ V Trobada d'Entitats Locals de Cultura i Patrimoni de la Selva
ARBÚCIES, 7 DE JULIOL. ORGANITZEN: CENTRE D'ESTUDIS SELVATANS I ASSOCIACIÓ D'AMICS DEL CASTELL DE MONTSORIU

■ Exposició «Santiago Vila-Puig, fotografies 1956-1978»

SABADELL, FINS AL 20 DE JULIOL. ORGANITZA: FUNDACIÓ BOSCH I CARDELLACH

■ IV Jornada d'Estudis Locals i Territorials Carmel Biarnés d'Ascó, «La petjada del Temple a la Ribera d'Ebre». Activitat emmarcada en la Commemoració del 700 Aniversari de la Fi de l'Orde del Temple
ASCÓ, 29 DE SETEMBRE. ORGANITZEN: ASSOCIACIÓ CULTURAL LO LLAÛT I CENTRE D'ESTUDIS DE LA RIBERA D'EBRE

■ Presentació del projecte «La memòria d'abans: una aproximació a les tecnologies populars en l'aprofitament del medi físic a Freginals». Activitat emmarcada en el programa Cultura Viva 2012. La Recerca Etnològica a Catalunya
FREGINALS, 16 D'OCTUBRE. ORGANITZEN: MUSEU DE LES TERRES DE L'EBRE, AJUNTAMENT DE FREGINALS, INSTITUT RAMON MUNTANER I CENTRE DE PROMOCIÓ DE LA CULTURA POPULAR I TRADICIONAL CATALANA

■ Jornada de presentació de la recerca etnològica a les comarques de Lleida i del Pirineu. Activitat emmarcada en el programa Cultura Viva 2012. La Recerca Etnològica a Catalunya
TÀRREGA, 19 D'OCTUBRE. ORGANITZEN: MUSEU COMARCAL DE L'URGELL-TÀRREGA, ECOMUSEU DE LES VALLS D'ÀNEU I CENTRE DE PROMOCIÓ DE LA CULTURA POPULAR I TRADICIONAL CATALANA

■ VI Trobada d'Entitats de Recerca Local i Comarcal del Maresme, «Masies, urbanisme i poblament»
ALELLA, 20 D'OCTUBRE. ORGANITZEN: CERQUEM LES ARRELES, INSTITUT RAMON MUNTANER, AJUNTAMENT D'ALELLA I CONSELL COMARCAL DEL MARESME

■ XXIII Jornades d'Estudis Penedesencs, «Cultura al Penedès: Passat, Present i Futur»
PENEDÈS, 26 I 27 D'OCTUBRE. ORGANITZA: INSTITUT D'ESTUDIS PENEDESENCS

2 Noticiari

ELS CENTRES I INSTITUTS D'ESTUDIS DE RECERCA LOCAL I COMARCAL PARTICIPEN EN LES JORNADES EUROPEES DE PATRIMONI
Les Jornades Europees de Patrimoni volen fomentar el coneixement i respecte pel patrimoni cultural i artístic mitjançant activitats vinculades als monuments, jaciments arqueològics, museus i altres recursos patrimonials. Es tracta d'una iniciativa celebrada a escala internacional amb el suport del Consell d'Europa. Se celebren cada mes de setembre des de l'any 1991 i a Catalunya s'organitzen a través de la Direcció General de Patrimoni del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Enguany, tindran lloc els dies 28, 29 i 30 de setembre.

20È ANIVERSARI DE LA COORDINADORA DE CENTRES D'ESTUDIS DE PARLA CATALANA
La Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana (CCEPC) es va constituir el dia 6 de juny de 1992 a la ciutat de Vic, amb la presència de 23 centres d'estudis. El procés constitutiu de la CCEPC es va iniciar l'abril de 1991 a Lleida amb la celebració del 1r Congrés de Centres d'Estudis de Parla Catalana, convocat per l'Institut d'Estudis Ilerdencs, la Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, l'Institut de

Cultura Juan Gil-Albert d'Alacant, l'Institut d'Estudis Baleàrics, l'Institut d'Estudis Eivissencs, l'Institut d'Estudis Gironins, l'Institut d'Estudis Vallencs, l'Institut Menorquí d'Estudis, el Centre d'Estudis Socials d'Osona, la Societat Arqueològica Lul·liana i l'Institut de Recerca Jaume Vicens i Vives de la Universitat Pompeu Fabra. Al congrés, Joaquim Albareda (Centre d'Estudis Socials d'Osona) i Antoni Gavaldà (Institut d'Estudis Vallencs) presentaren una ponència on es plantejava la creació d'una associació de centres d'estudis. El congrés va concloure amb la creació d'una comissió gestora que va agilitzar els tràmits per constituir definitivament la CCEPC. La comissió gestora provisional estava formada en el moment de la constitució de la CCEPC per representants dels centres següents: Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta, Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, Institut d'Estudis Penedesencs, Centre d'Història Local de la Diputació de València, Institut d'Estudis Vallencs, Institut d'Estudis Gironins, Institut d'Estudis Ilerdencs, Centre d'Estudis del Bages, Centre d'Estudis Selvatans i Centre d'Estudis Socials d'Osona. Els estatuts, per l'àmbit territorial d'actuació –diferents comunitats autònomes–, es van haver de presentar al Ministeri d'Interior, on quedaren

inscrits el dia 24 de maig de 1993. Per aquest motiu el dia 26 de juny es va celebrar a Valls una assemblea general on s'aprovà la primera junta directiva, formada per: Mercè Renom (Centre d'Estudis del Baix Llobregat), presidenta; Joaquim Albareda (Centre d'Estudis Socials d'Osona), vicepresident primer; Llorenç Ferrer (Centre d'Estudis del Bages), vicepresident segon; Francesc Romero (Institut d'Estudis Ilerdencs), secretari; Josep Santesmases (Institut d'Estudis Vallencs), tesorero; Carles Ripollès (Associació Cultural Comissió de Normalització Lingüística dels Ports), Jesús Mestre (Centre d'Estudis Selvatans), Carme Segura (Taller d'Història de Gràcia) i Ramon Arnabat (Institut d'Estudis Penedesencs), vocals. El primer secretari tècnic va ser Lluís Ferran Toledano, al qual succeïren Josep Casanovas i Francesc Viso. Des del primer moment es va considerar que l'àmbit territorial d'actuació de la CCEPC havia d'incloure tots els territoris de llengua catalana. La vintena de centres presents en la constitució a Vic de la CCEPC s'han anat incrementant anualment fins arribar als 119 centres associats actuals. La CCEPC ha tingut com a seus socials l'Institut Jaume Vicens Vives de la UPF i l'Institut d'Estudis Ilerdencs, fins l'any 2000, i des d'aleshores l'Institut d'Estudis Catalans.

Consell de redacció: Victòria Almuni (C.E. Seniens), Joan Busqueta (UdL), David Cao (P. Estudis Osonencs), Josep Capdevila (UdL), Enric Garcia Domingo (M. Marítim Barcelona), Narcís Figueras (UOC), Antoni Gavaldà (URV), Oriol Granados (CE. Montjuïc), Carla González Collantes (UIC), Oscar Jané (UAB), M. Carme Jiménez (IRMU), Joan-Lluís Mas (Terra dels Avis, Cat. Nord), Lourdes Plans (C.E. Històrics de Terrassa), Joaquim M. Puigvert (UdG), Mercè Renom (C.E. Comarcals Baix Llobregat), Teresa Reyes (Oficina Patrimoni Cultural - Diputació Barcelona), Enric Saguer (UdG), Carles Santacana (UB), Sebastià Serra (UIB), Ramon Ten (S. Arqueologia i Paleontologia. G.Cat), Francesc Viso (CCEPC).

Consell assessor: Agustí Alcoberto (MHC), Ferran Archilés (UV), Joan Armengué Herrero (Arxiu de Tradicions de l'Alguer), Josep Casanovas (UdV), Montserrat Duch (URV), Enric Guinot (UV), Antonieta Jarne (UdL), Antoni Mas Forners (C.E. Repoblació Mallorca), Marina Miquel (MHC), Conxita Mir (UdL), Vicent Olmos (UV), Joan Peytaví (UPVD), Santi Ponce (UdV), Joan Santacana (UB), Josep M. Sans Travé (ANC), Gemma Tribó, Antoni Virgili (UAB)
<http://www.sre.urv.es/irmu/plecs/>.

Revista editada per:

